

XII. TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS ÉS VALLÁSGYAKORLÁS A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A polgárosodás kísérőjeleként számon tartott társadalmi rétegződés sajátos formában jelentkezett Csongrádon. Elég, ha csak a vagyoni különbségek nézzük, ahol korábban sosem látott differenciák ütköztek ki. Az 1900-as évek elején 26 család bírt 100 hold feletti birtokkal, 52 család 50-100 holddal, 671 család 10-50 holddal, 2071 gazda mindössze 1-10 holddal. 212 személy egy holdnál is kevesebb területen gazdálkodott.¹⁰⁶⁷ A vagyoni polarizálódás okát Kósa László a legelőfeltörések és az ármentesítés nyomán fellendülő extenzív fejlődés fokozatos beszűkülésében látja.¹⁰⁶⁸

A társadalmi rétegződés a vagyoni, foglalkozási, vallási alapon szerveződő csoportok elkülönülésének irányába tartott. A század végére külön mulatóban, külön bálban szórakoztak, külön fertályon éltek a módos nagygazdák és a zsidó értelmiségiek, az iparosok, kereskedők és a kubikos bér munkások. Az egyes településrészekben belül mereven tartotta magát az endogámia. Nem ritkán bicskázásig fajuló kakaskodások érzékeltették a határokat. A társadalmi „széthúzás” a vizsgált időszakban érte el tetőfokát. Ahogy a Csongrádi Újság cikkírója összegezte: „a földművelő lenézi az iparost, a kereskedő elhúzódik az iparos társadalomtól, az értelmiség pedig mindkét osztálytól. Ha egy társas összejövetelt tartanak az iparosok, ott sem kereskedő, sem hivatalnok, sem a földművelő gazdák nem vesznek részt. Viszont a gazdák összejöveteleitől távol tartják magukat az iparosok és az értelmiség”.¹⁰⁶⁹

A társadalom az egyháztól várta az integráló és összekötő híd-szerep felvállalását. A templomot egyfajta kimondatlan konszenzus nyomán társadalmi ellentétektől mentes „övezetként” fogadták el. Érzékletes példa a főként középparasztokat és nagygazdákat tömörítő 48-as Népkör zászlószentelési ünnepélye. Az alkalomra (tévedésből?) az iparosok is kaptak meghívót, így a nevezett időpontban ők is bevonultak a templomba. A Népkör egyik tisztségviselője haragosan kérdőre vonta a jeles kompániát, ám az iparosok azt felelték: katolikus létükre akkor mennek a templomba, amikor akarnak.¹⁰⁷⁰

A vasárnapi misén válogatás nélkül megjelent a csongrádi katolikus közönség színe-java. Valaki mindig elájult a fullasztó tömegben¹⁰⁷¹, a kántor kénytelen volt szitkozódva furakodni a lépcsőn, hogy részt vehessen a körmeneten¹⁰⁷², a plébános is csak rendőri segítséggel tudott a nép közé férkőzni, amikor a szenteltvízhintést végezte¹⁰⁷³. Nem véletlen, hogy a különböző vallási társulatokhoz való csatlakozás a 19. század végére afféle „presztízskérdéssé” vált.

1067 Sebestyén 2002. 16.

1068 Kósa 1998. 79.

1069 Csongrádi Újság, 1903. november 8. I. évf. 3. szám, 2. old.

1070 Csongrádi Újság, 1905. március 12. III. évf. 11. szám, 2. old.

1071 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

1072 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal kántor dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

1073 VPL APar. Cs. 1887. Hegyi Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

Kegyessé válás első iskolái lehettek. Nem véletlen az sem, hogy a polgári egyesületekkel egy időben jelentek meg.¹⁰⁷⁴ A rózsafüzér társulat utcánként szerveződött, a közeli házak lakói alkottak egy-egy imakoszorút, nemenként és korcsoportonként elkülönülve. Az imacsoportok azonban igyekeztek megmaradni a településrészek határain belül, melyek az egyes foglalkozási csoportok történelmileg kialakult határvonalai is egyben. A területi alapon szerveződő rózsafüzér imakoszorúk voltaképpen tovább mélyítették a meglévő társadalmi sáncokat. A nem területi alapú, kevésbé strukturált társulatok azonban Hegyi Antal szándéka szerint oldani próbálták a jegecesedett határvonalakat. Bizonyos, hogy a Hegyi által vezetett jámbor egyesületekben minden foglalkozási és társadalmi réteget megtalálunk, a világi vezető szerepeket pedig jellemzően kisbirtokos parasztemberek és parasztasszonyok töltötték be (pl. Gyovai Döme István, Vajdovics Julianna).

Csongrád társadalma tehát az 1850-es évekhez viszonyítva mozgásba lendült, átstrukturálódott, ezzel párhuzamosan az egyházhoz való kötődés erőssége és milyensége is differenciálódott. A továbbiakban az átrendeződés hatásait követjük nyomon, különös hangsúlyt fektetve az egyes vagyoni rétegek és foglalkozási csoportok vallásgyakorlásának sajátosságaira.

1. Kis- és törpebirtokos parasztgazdák

A település északi és nyugati irányú terjeszkedésének párhuzamos tendenciájaként kell megemlítenünk a tagosítás hatására fellendülő tanyásodási folyamatot. Az 1890-es évekre a jobbágyból tulajdonos paraszttá vált, magukat „földművesnek” nevező csongrádi lakosság harmada a környező tanyákon élt.

A felvilágosult korszellem azon nézetét¹⁰⁷⁵, miszerint a „tudatlan nép dőre babonasága” zavartalanul virágzik a tanyavilág archaikus zárványgyűrűjében, a Csongrádi Lap cikkei képviselték. Példaként álljon itt a Lap interpretációja Mészáros Mihályról, a halottlátó csépai szentemberről: „Alig néhány éve, egy csépai svihák parasztot, a ki szerintök a jövőbe olvasott, valóságos túlvilági hatalommal felruházott lénynek, szent embernek tartották. [...] Nem látták be, hogy egy ez közönséges svihák, pénzcsaló és fizetett bérencz volt; aki minden valószínűség szerint osztozott azoknak fillérein, a kikkel elhitette, hogy meghalt testvéreik, szüleik vagy gyermekeik a gyeheña lángjában kínlódnak mind az ideig, míg azokat pénzen meg nem váltják.”¹⁰⁷⁶ A cikkek szerint a tanya a parasztbábák, füves asszonyok, vajákos emberek világa, ahol a szellemek visszatérnek bosszút

1074 A kérdéstről bővebben lásd: Barna 2011.

1075 A „felvilágosult” szemléletmód egyik kiemelkedő, korabeli példája Varga János 1877-ben megjelent munkája. Az ironikus hangvételű Babonák könyvét az egyszerű nép „okítására, gyógyítására” szánta. Ahogy a szerző megfogalmazta: „A babonaság a józan észnek megtévelyedése. Lelki betegség; mely azonban hála istennek, nem éppen gyógyíthatatlan baj. Oktalan hit; amit se a tudomány, se a vallás tételeiből nem lehet igazolni.” Varga János 1877. 8.

1076 Csongrádi Lap, 1897. szeptember 26. VII. évf. 39. szám, 1. old.

állni¹⁰⁷⁷, a kukoricában lábostörő szörnyetegek élnek¹⁰⁷⁸, az ördögöt a községháza tömlőcébe dughatják¹⁰⁷⁹, és a hirtelen meggazdagodást a boszorkányokkal való cimborálással is lehet magyarázni¹⁰⁸⁰.

Tény, hogy a 19. század végén a csongrádi parasztemberek a természeti csapások ellen még mindig főként imádsággal, szentek szobrainak állításával védekeztek, a termelési rend racionalizálásához elemi bizalmatlansággal viszonyultak. Ez a mentalitás viszont éppen annyira jellemezte a településen élő parasztságot, mint a tanyák népét.¹⁰⁸¹

A Csongrádi Lap marasztaló cikkeinek ellenpontját a Csongrádi Közlöny képviselte. A plébános saját szerkesztésű újságja hasábjain magasztalta a tanyai nép példamutató áldozatkészségét, akik igen jámbor, vallásos életet éltek annak ellenére, hogy szentmisét a rossz utak miatt csak nagyobb ünnepeken hallgattak. Mint írja: „megvallva az igazat, a városiak is tanulhatnának egy kis buzgóságot attól a szegény tanyai néptől, mely az Advent alatt állandóan megtartotta a Rorátékat, Karácsony éjszakáján pedig még az éjféli misét is a fenti mód szerint”.¹⁰⁸² A külterületen egyre-másra szaporodtak a magánadományokból emelt keresztek, szobrok, Bokrospusztán közadakozásból épült fel a Jézus Szíve kápolna. A tanyai iskoláknál engedélyt kaptak a rózsafüzér imádságra, ha káplán is jött, misére is sor került.¹⁰⁸³

A hagyományos paraszti világ bomlása 1868 után, az Eötvös-féle népoktatási törvény hatására gyorsult fel. 1904-ben ugyan még mindig akad olyan szülő, aki „két libát többre becsült a fiánál, s fel hagyta nőni anélkül, hogy legalább írni-olvasni megtanulna”,¹⁰⁸⁴ ekkoriban Csongrádon már csak 470 tanköteles gyermek (kb. 15%) nem járt elemi iskolába. A fiatalság alfabetizációjának terjedését mutatja, hogy az 1890-es években a temetőcsősz és a belsővárosi kurátor még nem, de gyermekeik már tudtak írni-olvasni. Az idősebbek a századforduló táján gyakran saját életkorukat sem tudták megmondani, nemhogy a nevüket leírni.¹⁰⁸⁵ A középkorosztállyal kapcsolatban Váry Gellért optimistább, szerinte ugyanis 1900-ban már „talán a legszegényebb édes anyja is csongorádi szokás szerint föl tudta írni az imádságos könyvének a belső lapjára, hogy a fia mikor született, vagy bármi más olyan dolgot, a mit megjegyezni érdemes”.¹⁰⁸⁶ Bár az elemi iskola látogatásának morálja sokat javult, a polgári fiú és leányiskolák tanulóinak

1077 Csongrádi Lap, 1899. január 22. IX. évf. 4. szám, 3. old.

1078 Csongrádi Lap, 1898. július 24. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

1079 Tiszavidék, 1893. április 23. IV. évf. 17. szám, 3. old.

1080 Tiszavidék, 1897. január 17. VIII. évf. 3. szám, 3. old. A Csongrád-bokrosi parasztság hiedelméről lásd Sándor Antalné kéziratban maradt gyűjtését a CsKK Tari László Múzeum Néprajzi Adattárában. Sándor 1987. (kézirat).

1081 Csongrádi Lap, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 3. old.; Csongrádi Lap, 1898. július 24. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

1082 Csongrádi Közlöny, 1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.

1083 Gyovai B. 1989. 186.

1084 Csongrádi Újság, 1904. augusztus 20. II. évf. 34. szám, 1. old.

1085 Hegyi Antal tanúinak kihallgatási jegyzőkönyvében tömkelegével találkozunk ilyen megjegyzésekkel: „úgy tartom, 66 éves”, „körülbelül 47 éves”, „úgy gondolom 76 éves”. VPL APriv. Hegyi Antal, Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, 1898. augusztus 22-26.

1086 Váry 1974. 183.

száma továbbra is alacsony maradt.¹⁰⁸⁷ A Csongrádi Újság a helyi „intelligenzia” alacsony számában látta a probléma gyökerét, a földműves lakosok pedig nem szívesen küldték – főleg leánygyermeküket – felsőbb iskolába.¹⁰⁸⁸

2. Kubikosok

A többi Tisza-menti településhez hasonlóan Csongrádon is kitermelődött előbb a folyószabályozásnál, majd a vasútépítésekénél alkalmazott, házatlan zsellérek-ből lett kubikos réteg.¹⁰⁸⁹ A jelentéktelen földterülettel, vagy csupán lakóhellyel rendelkező bérmunkásság az év nagy részében távol volt, csupán feleségeik és gyermekeik maradtak Csongrádon. A központtól távol eső munkástelepek¹⁰⁹⁰ csak a 19. század végén olvadtak a településtestbe. A sajátos életvitel és a templomtól való távolság miatt a kubikos a legkevésbé vallásos rétegnek számított. Csongrád–Piroskaváros rendezésekor kiemelt figyelmet kapott a kubikosok „megtérítésének” szükségessége, így a településrész szívében egy jövőbeli templom számára alkalmas területet hagytak meg. A templom felépítésére, egyben a plébániaközösség megosztására a 20. század elején került sor. Vizsgált időszakunkban forrásaink nem foglalkoznak a kubikos-kérdéssel, a későbbiekben a piroskavárosi kolostor ferenceseinek feladata lesz az ottani lakosok hitéletének fellendítése.

3. Iparosok¹⁰⁹¹

A javarészt kis- és középbirtokos parasztemberekből álló csongrádi társadalomban a föld állt az egyetemes értékhierarchia csúcsán. Ha lehetősége volt rá, a csongrádi paraszt gépesítés helyett a meglévő terület kiterjesztésére fordította vagyonát, hisz a társadalmi presztízs foka szorosan összefüggött a birtok nagyságával. Iparos foglalkozásra elsősorban az adta a fejét, aki nem, vagy alig rendelkezett művelhető földdel (lásd a zselléreket vagy a templomszolgák gyermekeit), már az édesapja is műhelyben kereste a kenyerét, vagy egyszerűen tehetséget és vonzalmat érzett valamely mesterség irányába.

Az iparosok öntudatát egészen a 19. század utolsó harmadáig a királyi privilégiummal felruházott „tekintetes czéh-hez” való tartozás adta. Ez a jellegzetes

1087 Jánosi 1983. 74

1088 Csongrádi Újság, 1904. február 28. II. évf. 9. szám, 1. old. Csongrádon 1899-től nyílt lehetősége a módosabb leányoknak arra, hogy polgári iskolába járjanak. Dudás 1987. 88.

1089 Katona Imre munkásságában bőven találunk a csongrádi kubikosok életére vonatkozó adatokat. Ld. Katona 1957; 1996.

1090 A csongrádi munkástelepek felsorolását lásd. Dudás 2003. 95-96.

1091 A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról, a templomi céhjelvények sorsáról néhány korábbi tanulmányomban hosszasan értekeztem. Lásd: Gyöngyössy 2010/a; 2013/a.

tartás, a szakmai büszkeség az Ipartestület korában is fennmaradt. A kötelező tanoncévek és a több esztendeig tartó vándorlás alatt az iparos segédek olyan világlátásra tettek szert, mely nyitottabbá tette őket az új jelenségek, a változás irányába. Ez a nyitottság olykor sajátos ambíciókkal társult: a 19. század második felében nem volt ritkaság, hogy egy tehetséges iparos köztisztviselői pozícióba került. Az iparosok voltaképpen a hiányzó csongrádi kis- és középnemesi réteg hivatalnoki helyeit töltötték fel.

Annak ellenére, hogy még sekrestyés és egyházi is került ki közülük, az iparosok mind magánadományait, mind a kegyes buzgalmat tekintve messze elmaradtak a földművelő gazdák mögött. Hegyi Antal plébános sem tudta hitbéli alapon hatékonyan megszólítani vagy politikai céljainak támogatására bírni az iparosokat.

4. Önkormányzati tisztviselők

A 19. század második felében országos szinten általánosan elterjedté vált a hivatalnoki pozíciók „méltóságos atyafiságokkal” való betöltése.¹⁰⁹² 1866-ból van adatunk arra, hogy a helyi polgármester és a szolgabíró rokonságban álltak.¹⁰⁹³ Mivel a csongrádi nagygazdaréteg és a szabadfoglalkozású értelmiségiek számára az altisztek és köztisztviselők élete nem jelentett vonzerőt, az efféle pályákon az iparosok és templomszolgák gyermekei látták meg az előrelépés és kitörés lehetőségét. Ez a tendencia az 1860-as évek közepétől tartósan bizonyult, és kellő öntudattal ruházta fel a szerszámot pennára cserélő hivatalnokokat.¹⁰⁹⁴

A köztisztviselők templomba járását egy 1861-es főispáni leirat tette kötelezővé a térségben. A polgármester nyomban lépéseket tett egy külön padsor elkészíttetésére, melyet a Nagyboldogasszony-templom szentélyében állítottak fel.¹⁰⁹⁵ 1893-ban arról szerzünk tudomást, hogy a régi szokást „újonnan felelevenítették”, így a helyi előljárók vasár- és ünnepnapokon a 8 órás szentmisét külön padban hallgatták végig.¹⁰⁹⁶

A csongrádi előljárók állandó vitában álltak Hegyi Antal plébánossal. Hol a temető és a templomkert tulajdonjoga, hol a polgári anyakönyvezés ügyében kerekedett izzó levelezés a plébánia és a községháza között. Az ellenzéki érzelmű plébános választási korteskedése a kormányhatalmat képviselő községközi alkalmazottak ellenében is irányult. A település jegyzőjévé előlépett Sóhlya Gyula,

1092 Erdei 1980/a. 406.

1093 VPL APar. Cs. 1866. május 17. Pehm Mária levele a váci püspökhöz.

1094 Pehm Mária tanárnő 1866-ban keletkezett levelében panaszkodott a városi pénztárnokra, aki szerinte „egy elbizakodott, műveletlen csizmadia, bennünket, egyháziakat ki nem állhat.” VPL APar. Cs. 1866. május 17. Pehm Mária levele a váci püspökhöz.

1095 Forgó–Forgó 1987. 50.

1096 Tiszavidék, 1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old. 1865-ben a polgármester rendelete nyomán vasár- és ünnepnapokon, míg a misének vége nem lett, zárva voltak a csongrádi hivatalok. Dudás 1998. 116.

Sohlya Antal kántor fia azt írta egyik levelében, hogy katolikus neveltetése és mély vallásossága ellenére valóságos „meghasonlásban van” a plébános személye miatt, kit a községközi perpatvarok nyomán volt szerencséje közelebről is megismerni. Dr. Justus írásában azt állítja, hogy Hegyi plébános „minden kaput os embert elidegenített magától”.¹⁰⁹⁷ A kötelező templomlátogatásnak a katolikus tisztviselők rendszerint eleget tettek, mégis ők tekinthetők a helyi társadalom leginkább szekularizálódott rétegének.

5. Kereskedők

Csongrádon a 19. század derekától kezdve a zsidó kiskereskedők felülreprezentáltsága volt jellemző. Gyermekük többnyire szülei üzletét vitték tovább, ritkábban értelmiségi, köztisztviselői pályák felé törekedtek. Példaként említem Lilienthal Emilt, kinek édesapja rőföskereskedő volt, az üzletet testvérbátyja vitte tovább, ő maga pedig köztisztviselővé vált.¹⁰⁹⁸

Hegyi Antal plébános – kora úri középosztályára jellemzően – ellenérzéssel szemlélte a zsidó kereskedők hegemoniáját. A század utolsó éveiben meg is alapította a Keresztény Fogyasztási Szövetkezetet, melynek tagjai megfogadták, hogy csak a katolikus vallású kereskedők üzletét látogatják. A szervezet működéséről, a csatlakozott tagok számáról részletes adatok nem állnak rendelkezésünkre, ám pusztán megléte jelzés értékű.

6. Templomszolgák

A laikus egyházi tisztviselők hivataluktól, származásuktól és képzettségüktől függően eltérő társadalmi csoportokhoz érezték közel magukat. A kántorok egy szavazással egybekötött alkalmassági vizsgát követően, általában idegen közösségből érkeztek állomáshelyükre. Mezővárosokban, városokban csak kántortanítói végzettséggel lehetett főéneklési állásba kerülni, így a helyi műveltségi elit tagjai közé soroltattak annak ellenére, hogy jövedelmük nem érte el a vezető polgárság szintjét.¹⁰⁹⁹ A betagozódás reprezentatív gesztusok nyomán

1097 Mikor Hegyi Antal jelentése nyomán a váci püspök kérdőre vonta Sólhlya Gyulát „vallást sértő politikai ténykedéseivel” kapcsolatban, a csongrádi főjegyző a következő nyilatkozatot tette: „Én, Nagyméltóságú Uram, katolikus szülők gyermeke, magam s kis gyermekeimmel együtt az itt alapított Jézus Szentséges Szíve társulat tagja vagyok, mint katolikus ember kötelességemet pontosan teljesítettem, s alig pár éve csak, hogy Hegyi Antal úrral [...] éppen a többször hangoztatott visszaélések, kíméletlen támadások miatt meghasonlásban vagyok.” NPI 1894. március 12. Sólhlya Gyula főjegyző levele a váci püspökhöz. Dr. Justus 1902. 4.

1098 Csongrádi Lap, 1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.

1099 Barna 2011. 359. Sohlya Antal tájékozottságát mutatja, hogy rendszeres előfizetője volt a jelentősebb, országos pedagógiai lapoknak. MNL CsML CsL Gondnoksági iratok, 1890. március 1. jk. 97. sz. határozat.

szilárdult meg; az értelmiség szívesen kérte fel a kántort és feleségét keresztszülőnek. A kántor gyermekeit jellemzően helyi előkelőségek¹¹⁰⁰ vagy kántortanító kollégák¹¹⁰¹ keresztelték meg. Sohlya Antal leányunokáját, Sohlya Marikát maga Hegyi Antal plébános tartotta keresztvíz alá.¹¹⁰²

A kántor a harangozók és sekrestyések hivatalát már jóval alacsonyabb rangúnak tartotta. Sohlya Antal tanítóképezdei jegyzetében botránkozva említ olyan eseteket, amikor a helyi hagyomány olyan feladatok ellátását követeli meg a kántortól, melyek rá nézve „lealacsonyítóak és gyerekesek [...] már csak azért is, mert ezen szolgálatok majd nem országszerte az oltárszolgák kötelmei részben, részben pedig az egyházi – más néven – harangozóé, vagy sekrestyésé”.¹¹⁰³ Ide tartoznak az olyan „tetteleges erőt kívánó szolgálai kötelmek”, mint a lámpahordozás, gyertyagyújtás, harangozás vagy éppen a csizmatisztítás. Sohlya Antal jegyzetében bosszankodva ír az efféle méltatlan elvárásokról, melyeken a kántor önerejéből nem volt képes változtatni, és csak egyházi előjárója jóindulatában bízhatott.

A harangozók és sekrestyések már saját közösségük gyermekei voltak. A kántornál és a papoknál elmélyültebben ismerték a helyi hagyományokat és a közösséget, ám ennek a tudásnak az átvételére hivatali feljebbvalóik korlátozottan tartottak igényt. A több generációs Keviczky család esetében a gyermekek jellemzően iparos mesterségre vagy hivatalnoki pályára adták fejüket. Az egyik Keviczky-leányt Kmeth Lajos kántor vette feleségül. A harangozó és sekrestyések – a kántorral ellentétben – sosem élvezhették a megtisztelő „úr” megnevezést, elvéve kérte fel őket násznagnak vagy keresztszülőnek egy-egy földműves vagy iparos família.

Az egyházi bizalmi pozíciójára a gazdák közül is a legbecsületesebbek tarthattak számot. Az egyéb egyházi asszisztenciát tekintve az egyházi segédkezés ténye nem határozta meg, legfeljebb „javította” az egyén társadalmi megítélését. Társadalmi háttérük, családi viszonyaik sokszínűek voltak, közülük egyedül a képzett bábák származtak másik településről. A legszegényebb egyházközi tisztségviselő kétségkívül a temetőcsősz, kinek ősei jellemzően házatlan zsellérek voltak.

A templomszolgák hivatala Csongrádon irigyelt, biztos keresetű foglalkozás volt, üresedés idején egymást érték a jelentkezők. Ahogy Hegyi Antal fogalmazott újságja hasábjain: „sokan futnak, de csak egy nyerheti el a kinevezés

1100 Barna Gábor meglátása szerint Mezey János kántort az óbecsei magyar társadalom felső rétege maradéktalanul befogadta. Ennek egyik jele, hogy Mezey négy, Óbecsén született gyermekének keresztanyja Vissy Antónia, jeles helyi előkelő család leszármazottja volt. A Kunszentmártonban született Mezey Sándor Pál keresztanyja az egyik városi tekintély, Bozóky Sándor felesége lett. Barna 2009. 447.

1101 Knapék Dezső későbbi csanyteleki kántort, kinek édesapja Maklárón kántortanítóskodott, 1881. január 13-án Polgári Gáspár kántortanító neje, Kapsay Júlia asszony tartott keresztvíz alá. Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HML) IV-416. 228. Maklári anyakönyv másolata.

1102 NPI 1894. március 12. Sóllya Gyula főjegyző levele a váci püspökhöz.

1103 Sohlya 1857. (kézirat) 323.

babérját”.¹¹⁰⁴ 1892-ben Eszes Mátyás gőzmalom-tulajdonos, Hegyi Antal jó barátja azt vetette az atyja elbocsátása miatt elégedetlenkedő ifjabb Keviczky György szemére, hogy azért tiltakozik olyan hevesen, mert ő maga „a reménylett kényelmes élettől elmaradt”.¹¹⁰⁵ Éder János lapszerkesztő az időközben felfüggesztett Hegyi Antalón élcelődve azt állította, hogy a plébános már számtalan pártfogójának felajánlotta a külső- és belsővárosi harangozói és templomgondnoki állásokat abban az esetben, ha visszasegítik őt hivatalához. A nevekkal tarkított lista végére odatűzte: „ezek minden perczben készek, nem annyira Hegyi Antalért, mint a kurátori és harangozói állásért vért ontani”.¹¹⁰⁶

7. Az „intelligenzia”

Csongrádi szóhasználatban összefoglalóan „intelligenciának” nevezték a polgárit vagy ennél magasabb iskolát végzett tisztí kardbojt-viselőket, jelesebb köztisztviselőket, orvosokat, polgári iskolai tanárokat, iskolaigazgatókat, ügyvédeket, akik életmód, vagyon és mentalitás tekintetében látványosan elkülönültek a számszerű többségben lévő földművesektől és mezőgazdasági bérmunkásoktól. Az „intelligens közönség” színi előadásokra, bálakba járt, érdeklődött a település múltja, történelme, a környékbeli ásatások iránt.¹¹⁰⁷ Ha portréfestő vetődött a környékre, egymással versengve árasztották el a megrendelésekkel.¹¹⁰⁸ A sok száz holdas nagygazdák gyermekei jó eséllyel kerültek diplomás pályákra, így – bár státusz szempontjából korábban sem maradtak el az intelligencia mögött –, a képzettség megszerzésével pozícióemelkedés is járt.

A klasszikus „polgári” mentalitást és életmódot¹¹⁰⁹ ez a szűk csoport közelítette meg leginkább. Eklektikus–klasszicista stílusú, egyszintes lakóépületeiket a Nagyboldogasszony-templom és a mai Szentháromság tér környékén emeltették. Ezekben a három-öt szobás lakóházakban állandó cselédeket tartottak, a férfiak Kaszinóba és Polgári Körbe jártak, míg asszonyaik a jótékonysági egyletekben jeleskedtek. A polgármester, a főjegyző és szolgabíró az orvosokkal, ügyvédekkel, gyógyszerészekkel találkozgatott a Kaszinóban vagy a Magyar Király szálló kertjében, hogy egy pohár sör mellett megbeszéljék a település ügyes-bajos dolgait.¹¹¹⁰ A részben zsidó vallású értelmiségiek fogékonyak bizonyultak a liberális eszmék irányába, így nem csoda, hogy a képviselőtestületi üléseken rendszeresen összekülönböztek Hegyi plébánossal.

1104 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 8. II. évf. 36. szám, 3. old.

1105 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 19. Eszes Mátyás levele a hercegprímáshoz.

1106 Csongrádi Lap, 1898. szeptember 25. VIII. évf. 39. szám, 2. old.

1107 Csongrádi Lap, 1892. május 22. II. évf. 21. szám, 3. old.

1108 Csongrádi Lap, 1898. november 20. VIII. évf. 47. szám, 2. old. Wiesner Károly festő csongrádi megrendeléseiről.

1109 Hagyományosan a három szobás lakást és a cselédtartást szokták a polgári életforma ismertetőjegyeként megemlíteni, melyet kiegészíthet a szecessziós ülőgarnitúra, a szalon, házi zongora és üveges vitrinek valamint a kávéházba járás vagy a nyaralás. Ld. Hanák 1978. 462–472.

1110 Jánosi 1983. 76.

Hegyi Antalt az 1890-es években már hagyományosan „az intelligenzia gyűlöljeként” tartották számon. Réti Ferenc főszolgabíró a papi elődök és az értelmiségiek közti bensőséges kapcsolat megszakadását, az értelmiségiek elleni „lázítást” kérte számon Hegyi plébánoson, kinek hivatásánál fogva példaként kellene a nép előtt járnia a hatóság tiszteletét illetően.¹¹¹¹ A plébános úgy vélte, semmi oka nincs tisztelni és becsülni azt a helyi intelligenciát, mely élen jár a plébános elhelyezését sürgető levelek írásában, az aláírások gyűjtésében és polgári perek kezdeményezésében.¹¹¹²

8. Nagygazdák

Bár forrásainkban *tisztes* vagy *előkelő polgárként* emlegetik őket¹¹¹³, a gabonakonjunktúra idején megtollasodott nagygazdák számára a „polgár” szó sajátos értelmezést takart. A csongrádi nagygazda-polgár nem a korabeli nagyobb városokban elterjedt, hagyományosan polgáriának nevezett – számára értelmezhetetlen – életmódot és mentalitást jelenítette meg, hanem a rendi-nemesi minták követésével fejezte ki a megváltozott anyagi helyzettel párosuló társadalmi emelkedést. A 100 hold feletti nagygazdák és családtagjaik a reformkori nemesekhez hasonlóan kezdtek öltözködni, viselkedni, kikapcsolódni. Ehhez az attitűdhöz esetenként erőteljes dzsentroid vonások vegyültek.¹¹¹⁴ Ahogy akkoriban emlegették: „imponáló megjelenése annak vagyon, kinél több a kiadás, mint a vagyon”.¹¹¹⁵

A nagygazdák leányai közt valóságos háború dúlt azért, hogy a divatáru kereskedőktől elsőként szerezzék be a legszebb, legfinomabb anyagokat. A Csongrádi Újság cikkírója nosztalgiazva emlegette fel azokat az időket, amikor Klein Lipót üzlete 1868-ban bezárni kényszerült, mert senkinek nem kellett a cifra nevű bécsi és párizsi kelmék.¹¹¹⁶ A módos gazdák fiaikkal és leányaikkal is kijáratták a polgári iskolát, így ennek a generációnak a tanuláson és az úri passziók gyakorlásán kívül nem sok teendője akadt. Gyermeküket végzettségük okán, szüleiket az állandó cseléd tartás miatt sorolhatjuk a korabeli úri középosztályhoz.¹¹¹⁷

1111 Csongrádi Lap, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 1. old. „Ellensége minden intelligens embernek.” Dr. Justus 1902. 4.

1112 Tiszavidék, 1902. január 26. XIII. évf. 4. sz. 3. old.

1113 Példaként lásd Sohlya Antal írásának szóhasználatát a templomtornyó históriájáról. Tiszavidék, 1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old.

1114 „A kilencvenes évek hangosak voltak a jókedvtől és jóléttől. Mintha örökkévalóságnak látszott volna az élet. A lakodalmak napokig tartottak. Bagi Zsigmond harmincéves koráig ezer hold földet mulatott el, 32 párbajt vívott. [...] Zóra Fedor, Tary Jani, Tekulics Sándor, Bagi Zsiga, Kovács Henrik, Bubenik Antal mulatságaitól hangos volt a város. Gőzhajót fűtettek be, és cigányzene mellett hajóktak Szegedig meg vissza. Víg társaságok lövöldöztek a kávéházak tükreit, célba lóttek a díszekre, szinte ész nélkül szórták a pénzt.” Jánosi 1983. 77.

1115 Labádi 2000. 134. (Szentesi Lap, 1884. augusztus 30. XIV. évf. 35. szám, 3. old.). Egyes családok valóban nemesi eredettel büszkélkedhettek, ám életmódjuk semmiben nem különbözött a nagygazdákétól. Jánosi 1983. 78.

1116 Csongrádi Újság, 1904. március 13. II. évf. 9. szám, 2. old.

1117 Hanák 1978. 435.

A nagygazda réteg „kinyílását” segítették a cseregyerek-cserelegény kapcsolatok. A bánsági német családokhoz küldött fiatalok szélesebb világlátással, élő nyelvismerettel felvértezve tértek haza.¹¹¹⁸

Ami az egyházhoz való viszonyt illeti, a nagygazdák családjában a vallásosság az értékhierarchia csúcsán maradt.¹¹¹⁹ A vallási társulatoknak ugyanolyan lelkes tagjai voltak mint a legszegényebbek. A templom céljaira indított gyűjtéseken továbbra is nagyvonalúan adakoztak. Az egyházat kiemelten pártoló nagygazda családok kb. az 1940-es évekig saját paddal rendelkeztek a Nagyboldogasszony-templomban. Ezek a privilegizált helyet biztosító padok a plébános hozzájárulásával készülhettek el.¹¹²⁰ Az úri kisasszonyok, feleségek egymással versengve hímezték a szebbnél szebb oltárterítőket, térdeplő párnákat. A finom holmokról Hegyi Antal plébános méltatással egybekötött cirkalmas megemlékezéseket tett közzé hetilapjában.¹¹²¹

9. Kik voltak a csongrádi polgárok?

Amennyiben polgárosodáson a rendi nemesség önmenekítő újraformálódását értjük, Csongrád esetében a fogalom értelmét veszti. Ha a rendi társadalom mellett kifejlődött, kapitalista viszonyok mentén szerveződött rétegre gondolunk, akkor a maréknyi zsidó ügyvéddel és malomtulajdonossal be is zárult a csongrádi polgárok köre.¹¹²² Kik voltak tehát a csongrádi polgárok a 19. század végén?

Ha a csongrádiak korabeli szóhasználatát vesszük alapul, a *polgár* a lakosság általános ernyőfogalmaként funkcionált, a skála a parasztpolgártól az előkelő vagy tisztos polgárig terjedt.¹¹²³ Az állandó cselédeket tartó, szavazati joggal bíró tisztos polgárok viselkedésszociológiai értelemben az úri középosztályt testesítették meg, az előkelőbb hangzású *úr* megnevezést is jóval szívesebben

1118 Szűcs 1993.

1119 A 19. század második felében a Bagi, Draskovits, Faragó, Csanyi Forgó, Máté és Tari családok ápoltak szorosabb kapcsolatot a mindenkori plébánossal, nagylelkű felajánlásokkal, alapítványokkal és hagyatékokkal támogatva az egyház céljait.

1120 Példaként említve: Edelényi János 1884-ben engedélyezte a földbirtokos Faragó Mihály nejének, hogy elzárható családi padot készíttessen a szentélyben. Kérése csupán annyi volt, hogy a pad központi elhelyezkedése okán ő kívánja megrendelni azt. Egy későbbi forrásunkban arról szerzünk tudomást, hogy Edelényi a padot saját költségén (24 forintért) készíttette el maga és pap vendégei számára, ám megengedte, hogy Faragó Mihályné is használhassa. A század végén Bába Szabó Rókus 16 családi pad létezéséről tudott. VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspök felé; VPL APar. Cs. 1886. december 23. Inventárium Edelényi János halála után.

1121 „Draskovits Erzsike kisasszony, Draskovits Dezső úr művelt, kedves leánya Úrnapja alkalmából saját hímezésű, művészi két oltárvánkossal lepte meg plébániai templomunkat. [...] Habár nagyon kedvesen lepett meg minket az értékes ajándék, mégis inkább annak örvendünk, hogy intelligens családaink ifjú sarjai ekképpen gondoskodnak az Isten házáról. Húsvétkor Eszes Mariska, most pedig Draskovits Erzsike tüntette ki magát az Úr hajlékának ékesítésében.” Csongrádi Közlöny, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old.

1122 V.ö. Erdei 1980/a. 299-302.

1123 Tiszavidék, 1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old.

használták.¹¹²⁴ Őket hívta Márkus István cívismódra polgárosuló parasztnak.¹¹²⁵ Az általuk képviselt, reformkori-nemesi világot idéző attitűd tovább késleltette a feudalizmus maradványelemeinek felszívódását. A polgári ízeskultúra nyugatias vonásai idegenek, feldolgozhatatlanok voltak egy ilyen, alapvetően jobbágyparaszti mentalitású közegben, ahol a földbirtok nagyságában mérték a tekintélyt. A viseletkultúra viszont a századfordulóra meglehetősen polgáriás színezetet vett: a birkabőr subát, nadrágot és a csizmát fokozatosan kiszorította a sötétkék vagy fekete lajbi, a *pantalon*, *kaput* és a harisnyával viselt topánka. A városi parasztlányok befont és felszalagozott haját a franciás konty váltotta fel, csizma és papucs helyett már harisnyát és cipőt viseltek.¹¹²⁶

Csongrád esetében a paraszti polgárosodás kezdetét tehát a hagyományos jobbágyparaszti életforma, viselet, világkép felbomlásával, átalakulásával lehetne jellemezni, mely az élet különböző területein eltérő tempóban és intenzitással zajlott le. Mindezek előfeltétele a jobb anyagi helyzet, az írásbeliség térnyerése és a földrajzi mobilitás fellendülése, vagyis a társadalom nyitottá válása volt. A legfontosabb feladat mégis a politizálási hajlam növekedése, a nemzet sorsával való azonosulás maradt. A telkes parasztnak meg kellett szokniuk a gondolatot, hogy már nem csak Werbőczy népe alkotja a nemzetet. A folyamatot a polgári iskola megnyitása, illetve az örökösödések nyomán kialakuló földhiány gyorsította. Igazat kell adnunk Szűcs Juditnak, aki szerint az első „valódi” csongrádi polgárok a 100 hold feletti, földműves szülők érettségizett gyermekei közül kerültek ki az 1930-as évek tájékán.¹¹²⁷

1124 Hanák 1978. 462.

1125 Márkus 1996.

1126 Váry 1974. 179-181.

1127 Szűcs 1989; 1995.